

**О. ПОТЕБНЯ І Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКИЙ:
СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ
КОНЦЕПЦІЙ**

В. Ю. Свищо

аспірантка кафедри філософії Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна)

sv.vica@rambler.ru

Анотація

Викторія Юриєвна Свищо. О. Потебня і Д. Овсянико-Куликовски: опит за сравнителен анализ на лингво-философските концепции. Статията е посветена на компаративисткия анализ на лингво-философските възгледи на О. Потебни и Д. Овсянико-Куликовски. В лингво-философските възгледи на тези учени се проследява отделяне на езика като особен обект на науката, развиващ се в соответствии със своите собствени закони. Авторът на статията твърди, че процесът на формиране на Д. Овсянико-Куликовски като учен се осъществявал под влиянието на идеите на философията на позитивизма. Това обаче не бива да се твърди, че се касае до А. Потебни, на който никога не е импонирал позитивизмът в качеството му на цялостна система на мислене. Особено отчетливо тези различия са представени във възгледите на двамата учени, касаещи съотношението на граматичното и логичното мислене.

Ключови думи: позитивизъм, психология на езика, философия на езика, метод, език, мислене, логос, натурален психологизъм.

Аннотация

Викторія Юрьевна Свищо. О. Потебня и Д. Овсянико-Куликовский: попытка сравнительного анализа лингвофилософских концепций. Статья посвящена компаративистскому анализу лингвофилософских взглядов О. Потебни и Д. Овсянико-Куликовского. В лингвофилософских взглядах этих ученых прослеживается выделение языка в особый объект науки, развивающийся в соответствии со своими собственными законами. Автор статьи утверждает, что процесс становления Д. Овсянико-Куликовского как ученого осуществлялся под влиянием идей философии позитивизма. Этого нельзя утверждать относительно А. Потебни, которому никогда не импонировал позитивизм в качестве целостной системы мышления. Особенно отчетливо эти различия представлены во взглядах обоих ученых, касающихся соотношения грамматического и логического мышления.

Ключевые слова: позитивизм, психология языка, философия языка, метод, язык, мышление, логос, натуральный психологизм.

Abstract

Victoriya Svyshcho. O. Potebnya and D. Ovsyaniko-Kulikovskiy: an attempt of the comparative analysis of lingvophilosophical concepts. The article is devoted to the comparative analysis of O. Potebnya's and D. Ovsyaniko-Kulikovskiy's lingvophilosophical views. In lingvophilosophical

views of both scientists observed the fact that language is a particular object of science, which develops according to its own laws. The author argues that the process of becoming D. Ovsyaniko -Kulikovskiy as a scientist was held under the influence of positivism. This can not be said concerning to O. Potebnya, who never liked the positivism as a concept. The most clearly these differences manifested themselves in the views of both scientists according to question of the relationship between grammatical and logical thinking.

Keywords: positivism, psychology of language, philosophy of language, method, language, thinking, philosophical linguistics, logos, natural psychology.

Актуальність. Дмитро Овсянико-Куликовський (1853-1920) – представник позитивістської філософії, яка поширилася в Україні та Росії у другій половині XIX ст. Психологізація науки про мову стає проявом позитивізму другої половини XIX ст. і цим самим надає філософії мови в Росії та Україні цього періоду психологічного спрямування. Своєю науковою метою вчений вважав не досягнення істини, а формування методів дослідження, опрацювання нових способів і прийомів мислення. На думку Овсянико-Куликовського, пізнати можна лише явища, а не істину.

Беззаперечна актуальність цієї теми обумовлена необхідністю дослідження позитивістської філософії в Україні другої половини XIX ст., одним з представників якої був Д. Овсянико-Куликовський та дослідження інноваційного і традиційного контексту філософсько-лінгвістичної концепції мислителя. Проблема статті полягає у необхідності заповнення прогалів в історії української культури загалом і української лінгвофілософської науки, зокрема, що утворились в радянській гуманітаристиці внаслідок повного заперечення як ворожих будь-яких філософсько-ідеалістичних теорій та концепцій.

Мета цієї статті полягає у виокремленні світоглядних засад та сутності лінгвофілософських поглядів українського вченого Д. Овсянико-Куликовського, що стосуються філософії мови; порівнянні цих поглядів з світоглядною позицією щодо філософії мови його геніального вчителя – О. Потебні.

Зазначимо, що творчості Д. Овсянико-Куликовського присвячено цілу низку публікацій. Значну увагу дослідженню творчості українського філолога-мислителя приділяв Ф. Бацевич [2]. Наприкінці XIX ст. наукова спадщина Д. Овсянико-Куликовського була предметом дослідження таких вчених, як А. Горнфельд [4], Т. Райнов [12], С. Ольденбург [9], М. Анікіна [1].

Актуальними у вивченні наукової спадщини Д. Овсянико-Куликовського у зв'язку з необхідністю теоретичної реконструкції його філософсько-лінгвістичних поглядів як представника вітчизняної позитивістської філософії є дослідження такого російського вченого як М. Безлепкін [3]. У його працях та у дослідженнях багатьох інших вчених простежується і вплив лінгвофілософського вчення Д. Овсянико-Куликовського на подальший розвиток вітчизняної філософії науки.

Серед сучасних досліджень творчого доробку вченого з питань психології необхідно відзначити роботу В. Єфімець «З історії психологічної естетики кінця XIX – початку XX ст.» [5], в якій розглядаються погляди Д. Овсянико-Куликовського на проблему психології творчості та працю М. Осьмакова «Психологічний напрям в російському літературознавстві: Д. Овсянико-Куликовський» [10], де мова йде про визначення місця психологічного напрямку у вітчизняній літературній науці.

Виклад основного матеріалу. Наукові інтереси Д. Овсянико-Куликовського визначилися під впливом О. Потебні. У галузі лінгвістики – це питання психології мови, думки і творчості, еволюції синтаксичних форм. У літературознавстві – психологічне дослідження творчості великих письменників-художників та поетів-ліриків. У філософії мови – це її психологічне спрямування та розгляд науки про мову крізь призму психології та соціології.

Під впливом праць О. Потебні Д. Овсянико-Куликовський виробив стійке правило підходити до будь-якого мовного чи літературного явища з позиції психологізму. Вчений був цілком підпорядкований цій методиці. Його також захоплювали ясність і точність методів дослідження в природничих науках, які неможливо застосовувати при дослідженні духовної діяльності людини. Після смерті О.Потебні, Д.Овсянико-Куликовський починає більш глибоко вивчати наукові проблеми, якими цікавився вчитель та продовжує його справу. Засвоюючи наукову спадщину О. Потебні, його відкриття в галузі філософії мови і синтаксису, вчений все частіше замислювався над можливістю пошуку власного шляху в науці. Наукові інтереси Д. Овсянико-Куликовського спочатку концентрувалися в галузі мовознавства, однак постійно і неухильно його думка зверталася до з'ясування співвідношення мови з процесами художнього мислення.

Ще до того, як відбулася зустріч Д. Овсянико-Куликовського з О.Потебнею, вчений говорив про «натуральний психологізм» свого мислення. Факти і явища, які він вивчав, цікавили його насамперед з психологічної точки зору. Перебуваючи за кордоном, Д. Овсянико-Куликовський познайомився з книгою Г. Пауля «Принципи історії мови», яка вийшла у 1880 році. Ця книга мала великий вплив на формування наукового світогляду вченого, перш за все, своєю ідеєю виведення всіх фактів мови з індивідуальної психології. Г. Пауль довів, що у духовному житті народу немає жодного факту, який не можна було б вивести з індивідуальної свідомості. Крім Г. Пауля Д. Овсянико-Куликовський звертався до праць таких засновників еволюційної школи в історії культури як Г. Спенсер та Е. Тейлор. Саме тому доцільним буде зазначити, що процес становлення Д. Овсянико-Куликовського як науковця відбувався під впливом позитивізму, і це надає нам можливість зрозуміти той факт, що вчений мав дещо інші уявлення ніж О. Потебня, який у свою чергу, ніколи цілковито не поділяв настанови позитивістської концепції.

За кілька місяців до переїзду з Казані до Харкова Д. Овсянико-Куликовський видрукував статтю в часописі «Російська думка» (1887). У цій статті він розвивав ідею зв'язку мови та мислення, зокрема, й

зв'язок мови з художнім мисленням. Коли О. Потебня прочитав цю статтю, він сказав її автору: «Знаєте, уже кілька років поспіль я читаю курс з теорії словесності, де ідея, аналогічна Вашій, проводиться систематично і обґрунтовується фактами мови та образного мислення» [7, 171].

Тому спочатку, незалежно один від одного, вони розвивали однакові теорії, які були пов'язані з мовою та образним художнім мисленням. Проте, у молодого професора ці теорії були більш схожі на нестійкі припущення та наукові передбачення. А от у О. Потебні важливі і точні визначення досліджуваного предмету склалися у добре аргументовану систему, яка на той час ще не отримала свого друкованого закріплення, але поступово і впевнено діставала апробацію у його лекціях з теорії словесності.

Д. Овсяннико-Куликовський виявився напрочуд кмітливим і цілеспрямованим учнем. Він відразу, як тільки приїхав до Харкова, почав відвідувати лекції свого вчителя. Молодий професор прагнув не лише збагатити свою пам'ять значним фактичним матеріалом, але, перш за все, проникнути в саму сутність системи поглядів, збагнути логіку думки та умовиводів, заволодіти методом наукового дослідження великого вченого. Лекції О. Потебні справили надзвичайно великий вплив на формування Д. Овсяннико-Куликовського. «І коли я прослухав його, – згадував він згодом, – новий світ мені відкрився... Я сприйняв науковий метод Потебні. А це було найважливіше, без чого неможливо було розпочати самостійну роботу в даній галузі» [7, 171].

У своїх лекціях з теорії словесності, які були прочитані в Харківському університеті, О. Потебня виходив з твердження про органічний зв'язок між мовою та мисленням, який інтерпретувався ним у руслі вчення геніального основоположника психологічного та філософського мовознавства – В. фон Гумбольдта. «Показати в дійсності участь слова в творенні послідовного ряду систем, які мають певне відношення до ставлення особистості до природи, є основним завданням історії мови; загалом ми правильно зрозуміємо значення цієї участі, якщо приймемо основне положення, що мова – це засіб не висловлювати вже готову думку, а створювати її, що мова – це не відображення світогляду, який склався, а складова частина його дійсності» – стверджував вчитель Д. Овсяннико-Куликовського у своїй праці «Думка і мова» (1862) [11, 173].

Поділяючи погляди В. фон Гумбольдта, за яким мова і духовна сутність людини нерозривно пов'язані, О. Потебня, однак, вважав його ідею про тотожність мови і духу народу логічно суперечливою. Він приймає іншу думку німецького вченого, зокрема, про те, що мова зароджується в таких глибинах людства, що її ніяк не можна вважати витвором народів. Людина користується мовою, навіть не знаючи як вона утворилася. В. фон Гумбольдт пише: «Мова – це орган, який творить думку... Тому інтелектуальна діяльність і мова – це єдине ціле» [2, 45].

Подібно до свого вчителя Д. Овсяннико-Куликовський повністю занурився у глибоке вивчення лінгвістичних проблем, не послаблю-

ючи при цьому свого зацікавлення питаннями психології, художнього мислення, творчості російських письменників. З 1892 року він взявся працювати над статтею «О. О. Потебня, як мовознавець-мислитель» [6], яка була надрукована у «Київській старовині» окремою брошурою (1893). У ній розміщувався популярний виклад наукових відкриттів та ідей О. Потебні.

Особисте спілкування Д. Овсянико-Куликовського з О. Потебнею було нетривалим. Д. Овсянико-Куликовський прослухав його курси з синтаксису і теорії словесності, які О. Потебня читав протягом навчального року. А вже в наступному році О. Потебня помер. Смерть вчителя ще більше підштовхнула Овсянико-Куликовського до посиленого вивчення тих наукових проблем, які розроблялися його учителем і, зрештою, вирішив продовжити справу українського лінгвофілософа. Наукові інтереси Д. Овсянико-Куликовського повільно дрейфували від мовознавства до площини співвідношення мови з процесами художнього мислення. 1892-1893 рр. стали переломним періодом у його житті та науковій біографії. Саме в цей час він усвідомив себе продовжувачем вчення О. Потебні. «Я зрозумів, – пише молодий професор, – що в літературі мені треба зайнятися психологічним дослідженням творчості та творів великих письменників-художників та поетів-ліриків, переважно російських» [6, 38].

Самостійні наукові дослідження Д. Овсянико-Куликовського базувалися в основному на взаємовідносинах «граматичного мислення» та логічного. Саме в цьому питанні його наукові погляди суттєво відрізнялися від поглядів його вчителя. Д. Овсянико-Куликовський пише статтю під назвою «Ідея безкінечного в позитивній науці та в реальному мистецтві», де формулює теоретичний висновок своїх роздумів щодо відношення науки та мистецтва, визначає специфіку як одного так і іншого, а також висвітлює зародки ідей, які згодом починає розвивати у наступних працях. Ця стаття допомагає нам зрозуміти, яким саме чином здійснювався концептуальний перехід у його дослідженнях від занять мовознавством (за методом О. Потебні) до аналізу проблем літературознавства, філософії та психології.

Від самого початку своєї наукової діяльності Д. Овсянико-Куликовський формувався як учений широкого профілю. Паралельна робота в галузі лінгвістики та літературознавства доповнювалася зацікавленістю філософією, соціологією, психологією і навіть природничими науками. Він прагнув пізнати усі сфери наукової діяльності, щоби якомога глибше зрозуміти проблеми мови та мислення – наукового та художнього. Природничі науки захоплювали його ясністю і точністю методів дослідження. Його надихав результат, якого досягали вчені у галузі природничих наук. Адже вони спиралися на чітко визначену методику пізнання явищ реального світу, а літературознавці, натомість, у цьому відношенні перебували у стані невизначеності. Успіхи у природничих науках підштовхнули його до думки про можливість і навіть необхідність скористатися методами наукового пізнання і у дослідженні творів художньої літератури.

У статті «Ідея безкінечного в позитивній науці та в реальному мистецтві» Д. Овсянико-Куликовський стверджує, що предметом на-

уки є космос у всій своїй різноманітності та нескінченності, а предметом мистецтва – людина, людство у різноманітності та нескінченності проявів її духовних та соціальних стремлень.

Д. Овсянико-Куликовський, так само як і О. Потебня, виходив з суб'єктивно-ідеалістичного розуміння сутності слова та поетичного твору, з суб'єктивно-психологічного тлумачення природи художньої творчості. Він повністю підтримував твердження свого вчителя про те, що нова теорія словесності повинна мати одну основу з теорією мови, повинна спиратися на дані сучасного мовознавства.

Психологія розуміння людиною того, що йому говорять, – надзвичайно складна проблема, незважаючи на те, що її постійно досліджують. Ще Гете, вивчаючи праці філософа Спінози, почав замислюватись над питанням, наскільки точним може бути його розуміння умовиводів Спінози. Вчений мимоволі почав міркувати над тим, чи можливо взагалі одній людині зрозуміти іншу таким чином, щоби її думка була усвідомлена у всій своїй повноті, з усіма психологічними передумовами, з усіма порухами її душі. Й прийшов до висновку, що людська душа – це річ закрита, і в неї неможливо проникнути. Її зміст, що містить в собі й мислення, певні думки, не передається, не переноситься від однієї людини до іншої. А взаємне розуміння, навіть за найкращих умов, може бути лише відносним.

В основу психологічного підходу Д. Овсянико-Куликовського була покладена ідея О. Потебні про органічний зв'язок побутового і художнього мислення. Побутове мислення – як явище нижчого рівня, художнє – вищого, а сама побутова мова – як спосіб народження художнього образу. Культурно-історичній методології Д. Овсянико-Куликовський надавав характерного для неї психологізму. Риси культурно-історичної і психологічної шкіл переплітаються у нього з соціологізмом. Зразком для Д. Овсянико-Куликовського є та сама раціональна психологія, яка була закладена ще у Платона, а пізніше реалізувалася Р. Декартом, Б. Спінозою та ін. У цій площині увагу вченого привернув і етичний, моральний аспекти. Розглядаючи концепцію морального раціоналізму, учений підкреслював, що усі труднощі у процесі формування моральності особистості пов'язані зі стихією відчуттів, які переповнюють людину.

Зацікавленість Д. Овсянико-Куликовським психологією людини своєрідно трансформувалася і в дослідженні творів художньої літератури. «Психологічне вивчення великих російських письменників-художників, – згадує він, – захопило мене настільки глибоко і міцно, як і дослідження в галузі синтаксису... Як тут, так і там однаково відчувався простір мого природженого «психологізму» [7, 44].

Д. Овсянико-Куликовський вважав, що необхідно вивчати психологію розумової творчості загалом, як феномен людської діяльності, яка відрізняє його від тваринного світу. Але перевагу він все ж таки віддавав психології художньої творчості. Дослідження особливостей розвитку філософії мови в контексті позитивізму сприяли і розвитку мовознавства та виділення його у самостійну наукову дисципліну. У лінгвофілософських концепціях О. Потебні та Д. Овся-

нико-Куликовського простежується і виділення мови в особливий об'єкт наукового аналізу, який розвивається за своїми законами, відмінними від законів логічного мислення.

Висновки. Отже, і О. Потебня і його учень Д. Овсянико-Куликовський зробили надзвичайно вагомий внесок у розвиток української філософії мови та психології художньої творчості. Підсумовуючи аналіз поглядів О. Потебні і Д. Овсянико-Куликовського, слід підкреслити, що діяльність Д. Овсянико-Куликовського - лінгвіста, літературознавця, філософа – це подальший розвиток вчення О. Потебні, здійснений з використанням досягнень позитивізму. Для сучасного науковця залишається завдання подальшого аналізу його наукового доробку.

Література

1. Аникин Н. К переписке М. Горького с Д. Н. Овсянико-Куликовским. Материалы и исследования. В 3-х томах. – Москва, 1941. – Т. 3. – 312 с.
2. Бацевич Ф. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник – Київ: ВЦ «Академія», 2011. – 240 с.
3. Безлепкин Н. Философия языка в России. – Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ», 2002. – 272 с.
4. Горнфельд А. Боевые отклики на мирные темы. – Ленинград: Колос, 1924. – 280 с.
5. Ефимец В. Из истории психологической эстетики конца XIX – начала XX века (Эстетика Харьковской психологической школы). – М., 1974. – 23 с.
6. Овсянико-Куликовский Д. А. А. Потебня, как языковед-мыслитель. – Киев: «Киевская Старина», 1893. – 61с.
7. Овсянико-Куликовский Д. Воспоминания. – Москва: Время, 1923. – 187 с.
8. Овсянико-Куликовский Д. Литературно-критические работы. - Т. 2. – Москва: Художественная старина, 1989. – 526 с.
9. Ольденбург С. Д. Н. Овсянико-Куликовский, санскритист и лингвист // Начала. – № 2. – 1922. – С. 7-21.
10. Осьмаков Н. Психологическое направление в русском литературоведении: Д. Н. Овсянико-Куликовский. Учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» – Москва: Просвещение, 1981. – 160 с.
11. Потебня А. Мысль и язык. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1892. – 228 с.
12. Райнов Т. Психология творчества Д. Н. Овсянико-Куликовского. Вопросы теории и психологии творчества. – Харьков, 1914. – Т. 5. – 227 с.

© Victoriya Svyschko